

CURTEA EUROPEANĂ A DREPTURILOR OMULUI

CAUZA VAN DER MUSSELE *contra* REGATULUI BELGIEI

Cererea nr. 8919/80

Hotărâre 23 noiembrie 1983

în cauza Van der Mussele c. Regatului Belgiei,
Curtea Europeană a Drepturilor Omului, întrunită în plen în conformitate cu articolul 48 din Regulamentul Curții*, compusă din judecătorii:

dl G. Wiarda, președinte,
dl R. Ryssdal,
dl Thór Vilhjálmsson,
dl W. Ganshof van der Meersch,
dna D. Bindschedler-Robert,
dl D. Evrigenis,
dl G. Lagergren,
dl L. Liesch,
dl F. Gölcüklü,
dl F. Matscher,
dl E. Carcía de Enteerría,
dl L.-E. Pettiti,
dl B. Walsh,
Sir Vincent Evans,
dl C. Russo,
dl J. Gersing,

și, de asemenea dl M.-A. Eissen, grețier și dl Pertzold, grețier adjuncț, după deliberarea care a avut în camera de consiliu, la data de 23 și 24 februarie 1983,

pronunță următoarea hotărâre, adoptată la această ultimă dată:

PROCEDURA

1. Cazul a fost deferit Curții de către Comisia Europeană a Drepturilor Omului („Comisia”). Se întemeiază pe plângerea (nr. 8919/80) formulată împotriva Regatului Belgiei, prin care Comisia fusese sesizată în temeiul articolului 25 al Convenției europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale („Convenția”) de către un cetățean belgian, dl Eric Van der Mussele, la data de 7 martie 1980.

Cererea Comisiei a fost depusă la grefa Curții la 19 iulie 1982, în intervalul de trei luni prevăzut de articolele 31 paragraful 1 și 47. Cererea face trimitere la dispozițiile articolelor 44 și 48 și la declarația prin care Regatul Belgiei a recunoscut jurisdicția obligatorie a Curții (articolul 46). Scopul plîngerii a fost obținerea unei decizii prin care să se stabilească, dacă în funcție de situația de fapt, statul pârât a încălcat exigențele instiuite de Articolul 4 paragraful 2 și articolul 1 al

* Note de la grețier: În versiunea Regulamentului aplicabil la instituirea procedurii. Versiune revizuită a Regulamentului Curții a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1983, dar numai pentru cauzele diferite Curții după această dată.

protocolului nr. 1 din Convenție, atât separat de cât și în combinație cu articolul 14 din Convenție.

3. Camera din șapte judecători care urma să se constituie include *ex officio* pe dl W. Ganshof van der Meersch, judecător ales din partea Belgiei (articolul 43 din Convenție) și dl G. Wiard, președintele Curții (Regula 21§ 3 (b) din Regulamentul Curții). La 13 august 1982, în prezența Grefierului, Președintele Curții a tras la sorți numele celorlați cinci membri, și anume, dl M. Zekia, dl Thór Vilhjálmsson, dl G. Lagergren, dl J. Pinheiro Farina și dl E. García de Enterría (articolul 43 in fine din Convenție și regula 21 § 4).

4. Domnul Wiarda, în calitate de Președinte al Camerei (Regula 21§ 6), acționând prin grefierul adjunct, s-a consultat cu Agentul Guvernamental („Guvernul”) și Delegații Comisiei cu privire la organizarea procesului. La 25 august, el a decis că agentul trebui să prezente memoriul său către data de 25 noiembrie și că delegații vor avea dreptul să răspundă în scris în termen de trei luni de la data transmiterii memoriului guvernului de către grefier.

5. La 28 septembrie 1982, Camera a decis de a renunța cu efect imediat la jurisdicția sa în favoarea curții plene (Regula 48).

6. Grefierul a primit memoriul guvernului la 29 noiembrie 1983. La 20 ianuarie, Secretarul Comisiei a comunicat grefierului că delegatul intenționează să depună observațiile sale la audiere. În aceeași zi, președintele a decis deschiderea procedurii verbale la 22 februarie 1983, după ce s-a consultat prin intermediul grefierului cu agentul guvernamental și delegații Comisiei.

7. În conformitate cu decizia Președintelui, la data de 22 februarie 1983 a avut loc audierea publică la Palatul Drepturilor Omului de la Strasbourg. Curtea a ținut înainte o ședință preliminară.

În fața Curții s-au prezentat:

(a) din partea guvernului

dl J. Niset, Consilier juridic la Ministerul Justiției

Agent

dl E. Jakhian, avocat

Consilier

(b) din partea Comisiei

dl. M. Melchior,

dl J.-C. Soyer,

Delegați

dl A.-L. Fettweis, avocat

dl E. Van der Mussele, reclamant, asistentul Delegaților

(articolul 29 paragraful 1, a doua frază din Regulamentul Curții)

(c) din partea reclamantului

dl G. Ravnsborg, Lector în drept la Universitatea din Lund

Avocat

Curtea a audiat declarațiile și răspunsurile lor la întrebările adresate de ea și de anumiți membri.

8. La 11 și 12 februarie, grefierul a primit, parțial de la secretarul Comisiei și parțial de la dl Fettweis, cererile reclamantului înaintate în conformitate cu articolul 50 din Convenție și câteva documente. Agentul guvernamental a furnizat Curții anumite informații suplimentare prin intermediul a două scrisori primite de către grefier la 11 și 23 martie 1983.

ÎN FAPT

I. Circumstanțele particulare ale cauzei

9. Reclamantul este un cetățean belgian, născut în 1952. El locuiește la Antwerp și exrcită profesia de avocat. După ce a fost admis pe lista avocaților stagiari la 27 septembrie 1976, el la scurt timp a deschis propriul birou de avocați fără a avea experiență de lucru la vre-un birou condus de alt avocat; cu toate că, „conducătorul stagiului” i-a încredințat un număr de dosare pentru care reclamantul a primit o anumită remunerație.

Dl Van der Mussele și-a terminat stagierea la 1 octombrie 1979 și a fost automat înscris pe lista ordinului avocaților (Ordre des avocats).

10. La 31 iulie 1979, Biroul de consultații juridice și apărarea a baroului de avocați din Antwerp l-a desemnat pe dl Van der Mussele, în conformitate cu articolul 455 din codul judecătoresc, să-l reprezine în instanță pe un oarecare Njie Ebrima, cetățean gambian. Cel din urmă, după ce a fost plasat sub arest cu două zile mai devreme, fiind suspectat de furt și comercializarea și păstrare de droguri, a solicitat în virtutea articolului 184 bis din codul de procedură penală să fie asistat de un avocat din oficiu.

11. La 3 și 28 august 1979, dl. Ebrima s-a prezentat în fața camerei de consiliu a tribunalului de prima instanță din Antwerp, care urmărea ancheta, cu scopul de a obține decizia prin care să se stabilească necesitatea menținerii mandatului de arest emis împotriva lui de către judecătorul anchetator. Camera a confirmat valabilitatea mandatului cu privire la ambele capete de acuzație. De asemenea, camera a adăugat la acuzațiile inițiale și cea de utilizare în public a unui nume fals. Dl Ebrima a depus recurs împotriva acestor două ordonanțe, dar Camera de Acuzare a Curții de Apel din Antwerp le-a confirmat la 14 august și 11 septembrie respectiv.

La 3 octombrie 1979, tribunalul de prima instanță l-a condamnat pe inculpat la șase luni și opt zile de privațiune de libertate pentru furt, utilizare în public a unui nume fals și reședință ilegală. Inculpatul a fost achitat cu privire la restul acuzațiilor. Relativ la recursul lui împotriva condamnării, la 12 noiembrie Curtea de apel a micșorat durata sentinței la perioada petrecută în detenția preventivă.

Reclamantul l-a reprezentat pe dl Embrima pe parcursul întregii proceduri și a estimat timpul consacrat de la șaptesprezece la optsprezece ore de lucru. Dl Ebrima a fost pus în libertate la 17 decembrie 1979 în rezultatul demersului adresat de către reclamant Ministrului Justiției. Între timp, el a fost pus la dispoziția poliției de imigrare cu scopul de a fi deportat.

12. În ziua următoare, Biroul de consultații juridice și apărarea l-a notificat pe dl Van der Mussele, al cărui stagiou s-a sfârșit mai devreme cu două luni și jumătate (a se vedea paragraful 9 de mai sus), că el este înlăturat de la examinarea dosarului și deoarece dl Ebrima nu dispunea de resurse financiare este imposibil de a face o estimare a onorariului și a cheltuielilor suportate de către reclamant. Suma totală a cheltuielilor suportate s-a ridicat la 3, 400 BF, dintre care 250 BF au fost utilizate pentru pregătirea dosarului, 1,800 pentru corespondență, 1,300 pentru deplasările la închisoare, la tribunalul de prima instanță și curtea de apel și 50 BF cu titlu de cheltuieli de judecată pentru multiplicarea unui document.

13. Reclamantului a declarat că pe parcursul stagiului el a examinat aproape 250 de cazuri, inclusive aproximativ 50 de cazuri – pentru care reclamantul a consacrat aproape 750 de ore de lucru-în calitate de avocat din oficiu. De asemenea, el a afirmat că venitul lui lunar net era numai

de 15, 800 BF pe parcursul primului și al doilea an de activitate, sporind până la 20, 800 BF în cele de-al treilea an.

II. LEGISLAȚIA ȘI PRACTICA RELEVANTĂ

A. Generalități privind profesia de avocat în Belgia

14. Deși în diferite aspecte este reglementată de legislație, profesia de avocat în Belgia este o profesie liberală. În termenii articolului 444 din codul juridic „avocații își exercită profesia liber în apărarea justiției și a adevărului”.

15. În fiecare din cele douăzeci și șapte districtele juridice ale țării, există un barou de avocați, independent de puterea executivă și posedă personalitate juridică în conformitate cu legislația internă, consiliul lui adoptă decizii „fără recurs” cu privire la înscrierea pe listă avocaților sau admiterea la stagiere (articolele 430 și 432 din codul juridic).

În mod normal, un stagiu care durează trei ani este o condiție necesară pentru înscrierea pe lista avocaților (articolul 434 și al doilea paragraf al articolelor 435 și 436). Sub rezerva atribuțiilor consiliului general și a ordinului național, Consiliului baroului districtual stabilește obligațiunile stagiului (articolele 435 și 439). În general aceste obligațiuni presupun frecventarea birourilor conducătorului stagiului, asistarea la audieri, frecventarea cursurilor cu privire la regulile de conduita profesională și arta de pledoarie (articolul 456, paragraful 3) și acționarea în calitate de avocat al inculpaților în cazurile repartizate de către Biroul pentru consultații juridice și apărare (articolul 455). Consiliul Ordinului asigură respectarea acestor obligațiuni și poate, în caz de necesitate, să prelungească stagiul fără a aduce prejudicii dreptului de a refuza admiterea pe listă”; toți stagiarii care, după completarea unui stagiului de cinci ani cel mult, nu reușesc să demonstreze că au satisfăcut obligațiunile menționate anterior „pot fi radiați de pe lista” stagiurilor (articolul 456, paragrafele 2 și 4).

În principiu, stagiarii se bucură de aceleași drepturi ca și colegii lor care deja au fost înscriși pe listă. Oricum, ei nu au dreptul să pledeze în fața Curții de Casație sau a Consiliului de Stat (Conseil d'Etat) (articolul 439), să participe la alegerile președintelui sau a altor membri a Consiliului Ordinului (articolul 450) sau să înlocuiască judecătorii și ofițerii procuraturii generale.

16. Prin depunerea jurământului la sfârșitul stagiului, avocatul își asumă în special obligațiunea de a nu consulta sau apăra cazurile pe care le consideră nefondate (articolul 429). Sub rezerva excepțiilor prevăzute de lege, spre exemplu de articolul 728 din Codul Judiciar și articolul 295 din codul de procedură penală, avocații, inclusiv avocații stagiari, se bucură de un drept exclusiv la audiere în fața instanțelor de judecată (articolul 440 din codul judiciar). Ei plătesc cotizații Ordinului (articolul 443) și achită impozite pentru securitatea socială.

17. Consiliul Ordinului sancționează sau pedepsește, în materie de disciplină, infracțiunile și comportamentul neprofesional, fără a aduce atingere în cazuri adecvate procedurii în fața instanțelor de judecată. (articolul 456, paragraful 1). Consiliul audiază cazurile disciplinare la solicitarea președintelui său, din propria inițiativă sau ca urmare a unei plângeri sau a unei notificări scrise din partea procurorului general (articolul 457). În dependență de circumstanțe, Consiliul poate avertiza, cenzura, mostra, suspenda pentru un interval maxim de un an sau radia un nume de pe lista avocaților sau a stagiurilor (articolul 460).

Atât avocatul vizat cât și procurorul general pot ataca o astfel de sentință- de condamnare sau achitare- sesizând consiliul de apel disciplinar competent (articolele 468 și 472). Consiliul are următoare componență: un președinte (care este primul președinte al Curții de Apel sau un

președinte al unei camere delegat de către acesta), patru consilieri juridici (care sânt avocați) și un secretar (care este membru sau fost membru al Consiliului de Ordre de avocați); procurorul general sau un magistrat desemnat din parchetul lui îndeplinește funcțiile de procuror (articolul 473).

Avocatul în cauză sau procurorul general poate deferi Curții de Casație decizia consiliului de apel în materie disciplinară (articolul 477).

B. Avocații desemnați de oficiu

1. La epoca faptelor în litigiu

18. În Belgia, la fel ca și în multe State Contractante, există o tradiție de lungă durată ca Baroul să asigure apărarea, în caz de necesitate gratis, a persoanelor nevoiașe. La epoca faptelor relevante, Consiliul a ORDRE a avocaților era obligat să asigure „asistarea persoanelor cu mijloace financiare limitate” creând, într-o manieră determinată de el, un „birou de consultații juridice și apărare” (articolul 455, primul paragraf, din codul judiciar). „Cazurile care în mod evident erau neîntemeiate nu trebuiau repartizate” (al doilea paragraf al aceluiași articol), dar în materie penală biroul de consultații juridice și apărarea trebuia să desemneze un avocat din oficiu –sau „pro Deo”- pentru a asista toate persoanele acuzate nevoiașe care au solicitat asistență juridică cu cel puțin trei zile înainte de audiere (articolul 184 bis din codul de procedură penală).

Biroul desemna avocații din oficiu în virtutea unei competențe legale conferite de către stat. În Antwerp și Liège se utiliza un sistem de rotații, iar în Brusel procedura era mai flexibilă. Biroul aproape totdeauna a selectat avocații stagiaari, care, în caz de necesitate, erau obligați să continue examinarea cauzei chiar și după terminarea stagiului, situația de fapt în speță (a se vedea paragraful 12 de mai sus) . Cu toate acestea, în mai puțin de un procent din toate cazurile, se întâmplă ca un caz dificil să fie încredințat unui avocat mai experimentat.

19. În conformitate cu al treilea paragraf al articolului 455 din codul judiciar, avocaților stagiaari li se solicita să „prezinte rapoarte biroului de consultații juridice și apărare privind progresele realizate în cazurile încredințate; astfel de cazuri consumau în mediu o pătrime din timpul lor de muncă, în special pe parcursul a celui de al treilea an. Ordinul avocaților ar fi refuzat înscrierea pe listă a unui avocat stagiar cu excepția dacă el a fost desemnat în calitate de avocat din oficiu cu un număr suficient de ocazii; Ordinul de la Antwerp a beneficiat de o libertate considerabilă de apreciere în materie, din moment ce regimentul de stagiare nu stabilea un minimum sau maximum.

Avocații stagiaari puteau invoca așa numita „clauza conștiinței” enunțată în articolul 429 din codul judiciar (a se vedea paragraful 16 de mai sus) sau motive obiective de incompatibilitate. În eventualitatea unui refuz nejustificat de a se ocupa de cazurile pe care biroul intenționează să i le repartizeze, Consiliul de Ordre poate extinde durata stagiului avocatului stagiar cel mult până la o perioadă de cinci ani, să radieze numele lui de pe lista stagiarilor sau să-i refuze cerere de admitere pe lista avocaților din cauza incapacității de a îndeplini integral obligațiunile sale (articolul 456, paragrafele 2 și 4).

20. Avocații din oficiu nu aveau dreptul la remunerare sau la rambursarea cheltuielilor suportate. Cu toate acestea, biroul de consultații juridice și apărare putea, „în funcție de circumstanțe...să stabilească suma pe care partea asistată trebuie s-o achite cu titlu „de plată prealabilă” sau „de onorariu”. (articolul 455, ultimul paragraf, din Codul Judiciar). În practică, astfel de remunerări erau acordate în cazuri excepționale – aproximativ în unul din patru cazuri în Antwerp, și , mai mult decât atât, avocații stagiaari au reușit să recupereze de fapt numai o fracțiune- rareori o pătrime- din sumele astfel fixate.

2. Legea din 9 aprilie 1980

21. Situația descrisă în paragraful precedent s-a schimbat după ce s-a sfârșit stajului reclamantului: o lege adoptată la 9 aprilie 1980 „destinată să furnizeze o soluție parțială pentru problema acordării asistenței juridice și reglementării remunerării avocaților stagiați desemnați să acorde asistență juridică” a amendat articolul 455 intercalând, printre altele, următoarele prevederi:

„Statul trebuie să acorde avocatului stagiar desemnat de către biroul de consultații juridice și apărare compensație pentru serviciile acordate în calitate de avocat din oficiu”.

După obținerea avizului Consiliului General la Ordre Național al avocaților, Regele va stabili prin-un decret prezentat Consiliului Miniștrilor, condițiile care reglementează acordarea, tarifele și modalitățile de achitare a astfel de compensații”.

În anumite circumstanțe, Statul va putea să acționeze în justiție împotriva persoanei asistate în vederea recuperării compensației acordate .

Legea nu are efect retroactiv. Mai multe decât atât, pentru moment ea rămâne neoperativă din moment ce din motive bugetare până în prezent a fost împiedicată intrarea în vigoare a decretului general prevăzut de articolul 455.

C. Desemnarea din oficiu, atribuirea sarcinilor din odiciu, asistență judiciară

22. Desemnarea de oficiu a unui avocat nu trebuie confundată cu alte două posibilități care sânt frecvent incluse în noțiunea de asistență juridică, și anume

- „atribuirea sarcinilor din oficiu”, este prevăzută de lege în diferite circumstanțe în care intervenția unui avocat este obligatorie, indiferent de mijloacele de care dispune persona în cauză (articolele 446, al doilea paragraf, și 480 din codul judiciar, articolul 290 din codul de procedură penală, etc.);
- „asistență judiciară” în sens strict, „constă în dispensarea, integral și parțial, a persoanelor al căror venit este insuficient pentru a acoperi cheltuielile de judecată, inclusiv a celor ce țin de procedurile extrajudiciare, de plata pentru impozitul timbrului, cheltuielile de înregistrare, de grefă și multiplicare și pentru oricare alte cheltuieli implicate”, și în furnizarea „cu titlu gratis a serviciilor de către ofițerii publici sau funcționarii ministerilor” pentru astfel de persoane (articolul 664 și 669 din codul judiciar).

D. Asistența juridică și ofițerii publici sau funcționarii ministerilor

23. Persoanele nevoiașe care apelează la serviciile notarilor, grefierilor sau avocaților Curții de Casație pot cere desemnarea de către Biroul de asistență juridică (a se vedea paragraful 22 de mai sus) a funcționarilor care sânt obligați să acorde servicii gratis (articolele 664, 665, 685 și 686 din codul judiciar).

Statul rambursează celor din urmă cheltuielile acoperite din propriile resurse (articolul 692) dar nu acordă nici un fel de remunere, cu excepția grefierilor care primesc o remunerare echivalentă cu o pătrime din salariile constante. (articolul 693).

PROCEDURA ÎN FAȚA COMISIEI

24. În plîngerea înaintată Comisiei la data de 7 martie 1980 (nr. 8919/80), dl Van der Mussele a pus în discuție desemnarea lui de către Biroul de consultații juridice și apărarea din Antwerp de a-l asista pe dl Nijie Ebrima; el s-a plîns nu de această desemnare, dar de faptul că refuzul de îndeplini sarcinile atribuite l-ar fi expus la sancțiuni și de faptul că nu a beneficiat de remunerarea activității sale sau de rambursarea cheltuielilor suportate. Reclamantul a afirmat că aceste circumstanțe l-au constrâns la executarea „muncii forțată sau obligatorii”, contrar dispozițiilor articolului 4 paragraful 2, și l-au expus unui tratament incompatibil cu prevederile articolului 1 al protocolului nr. 1. În continuare, el s-a plîns de discriminarea care exista în materie între profesia de avocat și alte profesii speciale, invocând încălcarea articolul 14 din Convenție în combinație cu articolul 4

25. Comisia a declarat plîngerea admisibilă la 17 martie 1981. În raportul său din 3 martie 1982 (articolul 31 din Convenție), Comisia și-a exprimat opinia că nu a existat o încălcare a următoarelor articole:

- articolului 4 paragraful 2 din Convenție, cu zece voturi la cinci;
- articolul 1 al protocolului nr. 1, cu nouă voturi la cinci;
- articolul 14 din Convenție în combinație cu cele două articole sus menționate, cu șapte voturi la șapte, votul decisiv aparținând Președintelui (regula 18 paragraful 3 din regulamentul intern al Comisiei).

ARGUMENTELE FINALE ALE GUVERNULUI CĂTRE CURTE

26. La audierea din 22 februarie 1983, consilierul guvernului a confirmat în esență concluziile din propriul memoriu depus la 25 noiembrie 1982, în care guvernul a invitat Curtea să decidă „că dl Van der Mussele nu a fost victima violării drepturilor garantate de Convenție europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, și respectiv, că cererea nr. 8919/80 introdusă de către reclamant este nefondată”.

ÎN DREPT

I. CU PRIVIRE LA OBIECTUL CAUZEI

27. Dl Van der Mussele s-a plîns în special de faptul că a fost solicitat să-l apere pe dl Ebrima fără a fi ulterior remunerat sau fără a i se rambursa chetuielile suportate. În opinia lui, acest exemplu tipic a fost invocat cu scopul de a pune în discuție obligațiunile impuse avocaților belgieni, și în special avocaților stagiari, în legătură cu cazurile pro Deo. El a menționat alte cincizeci de cazuri de desemnări similare, dar formal revendicările lui nu vizau aceste numeroase desemnări.

În procedura declanșată în baza unei cereri „individuale” (articolul 25 din Convenție), Curtea trebuie să acorde pe cât e posibil posibilă o atenție sporită examinării problemelor ridicate de un caz concret cu care fusese sesizată. Cu toate acestea, elementele dosarului prezentat Curții nu confirmă faptul că desemnarea în litigiu ar putea fi analizată sub aspectul Convenție fără a o plasa în contextul general al legislației belgiene relevante aplicabile la epoca faptelor examinate și al practicilor aplicate ulterior. Delegații Comisiei au atras o atenție cuvenită acestui subiect.

II. RESPONSABILITATEA STATULUI BELGIAN

28. În fața Comisiei și în memoriul său prezentat Curții, guvernul a susținut că nu exista nici un text legislativ sau reglementar care să oblige avocații să accepte sarcinile atribuite de către un birou de consultații juridice și apărare; obligațiunea lor de a reprezenta persoanele nevoiașe rezulta din niște reguli profesionale adoptate în mod liber de către ordinele avocaților. Potrivit guvernului, statul Belgian nu a stabilit modalitățile de desemnare sau efectele acesteia, prin

urmare, nu purta responsabilitatea pentru orice încălcare a garanțiilor instituite de Convenție care ar putea fi cauzată de punerea în aplicare a regulilor profesionale.

29. Acest argument nu a fost acceptat de către reclamant sau Comisie, din moment ce consilierul guvernului nu l-a invocat în timpul audierii în fața Curții. De asemenea, el nu este acceptat și de Curte.

Sub aspectul Convenției, obligațiunea de a acorda servicii de asistență juridică gratis se bazează, în materie penală, pe prevederile articolului 6 paragraful 3, iar în materie civilă, uneori constituie una din modalitățile de garantare a unui proces echitabil în conformitate cu exigențele articolului 6 paragraful 1 (a se vedea hotărârea fin 9 octombrie 1979 în cazul Airey, seria A nr. 32, p. 14-16, paragraful 26). Această obligațiune este impusă tuturor Statelor Contractante. Statul belgian - acest fapt nu a fost contestat de către guvern - impune obligațiuni în mod legal ordinilor avocaților, menținând prin aceasta situația în vigoare pentru o durată îndelungată. În conformitate cu articolul 455, primul paragraf, din codul judiciar, consiliile ordinilor au obligațiunea de a asigura acordarea asistenței persoanelor cu resurse limitate prin crearea birourilor de consultații juridice și apărarea (a se vedea paragraful 18 de mai sus). După cum a fost subliniat de către reclamant, consiliile nu dispun de „o libertate de apreciere în ceea ce privește însăși principiul” ; legislația „le obligă să oblige” membrii ordinului să „apere persoanele cu resurse limitate”. O astfel de soluție nu poate achita statul belgian de responsabilitățile pe care le-ar fi asumat în conformitate cu dispozițiile Convenției în cazul în care a ales să opereze sistemul utilizând propriile mijloace.

Mai mult decât atât, în timpul audierii guvernul a recunoscut că „obligațiunea” impusă avocaților stagiați de a „apăra cazurile atribuite de către oficiul de consultații juridice și apărare” a rezultat din articolul 455 al codului judiciar; în paragraful 21 din memoriul său, guvernul deja a recunoscut că legislația belgiană, prin aceea că nu prevede acordarea indemnizațiilor avocaților stagiați, a admis cel puțin implicit că cei din urmă trebuie să suporte cheltuielile angajate pe parcursul examinării cazurilor în litigiu.

Suplimentar, barourile belgiene, organe care sânt asociate cu exercitarea puterii judecătorești, sânt, fără a aduce atingere principiului independenței indispensabil pentru îndeplinirea funcției lor importante în societate, supuse exigențelor impuse de lege. Legislația relevantă stabilește obiectele lor și instituie organele lor instituționale, ea dotează cu personalitate juridică în dreptul public fiecare din consiile ale celor douăzeci și șapte de ordine locale și Consiliul General al Ordinului Național (a se vedea paragraful 15 de mai sus) .

30. Responsabilitatea statului belgian fiind astfel angajată în speță, trebuie să se examineze dacă dacă statul a respectat prevederile Convenției și a protocolului nr.2 articolul 4 invocate de către dl Van der Mussele.

III. CU PRIVIRE LA PRETINSA VIOLARE A ARTICOLULUI 4 DIN CONVENȚIE, EXAMINAT SEPARAT

31. Reclamantul a susținut că a fost obligat să execute o muncă forțată sau obligatorie ceea ce era incompatibil cu dispozițiile articolului 4 din Convenție, care prevede:

„1....

2. Nimeni nu poate fi constrâns să execute o muncă sau obligatorie.

3. Nu se consideră „muncă forțată sau obligatorie” în sensul prezetului articol:

- a) orice muncă impusă în mod normal unei persoane supuse detenției în condițiile prevăzute de articolul 5 din prezenta Convenție sau în timpul în care se află în libertate condiționată;
- b) orice serviciu cu caracter militar, sau în cazul celor care refuză să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință, în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu;
- c) orice serviciu impus în situații de criză sau de calamități care amenință viața sau bunăstarea comunității;
- d) orice muncă sau serviciu care face parte din obligațiile civile normale.

Patru membri ai Comisiei au considerat că aceste prevederi se aplică în cazul în litigiu, dar o majoritate de zece membri au ajuns la o concluzie contrară. Guvernul a afirmat în ordine principală că munca în litigiu nu avea un caracter „forțat sau obligatoriu” sau, în ordine complementară, că ea facea parte din „obligațiunile civice normale”.

32. Articolul 4 nu definește semnificați expresiei „muncă forțată sau obligatorie” și nici un indiciu cu privire la acest subiect nu poate fi găsit în diversele documente ale Consiliului Europei relativ la lucrul preparator al Convenției Europene.

După cum au subliniat Comisia și guvernul, este evident că redactorii Convenției europene urmând exemplul celor ai articolului 8 din proiectul Pactului Internațional privind Drepturile Civile și Politice - s-au inspirat, în mare măsură, de un tratat anterior al Organizației Internaționale de Muncă, și anume Convenția nr. 9 privind Munca Forțată sau Obligatorie.

În conformitate cu dispozițiile celei din urmă Convenții, care a fost adoptată la 28 iunie 1930 și a intrat în vigoare la 1 mai 1932, ulterior modificată –în ceea ce privește clauzele finale- în 1946, Statele și-au asumat responsabilitatea de a „suprima utilizarea muncii forțate sau obligatorii în orice formă în termenul cel mai scurt posibil” (articolul 1 paragraful 1), cu scopul de a „suprima” orice muncă de acest gen, Statelor li se permitea să recurgă la utilizarea a astfel de munci în timpul unei „perioade de tranziție”, dar „numai în scopuri publice și în calitate de măsură excepțională, sub rezerva condițiilor și garanțiilor” enunțate în articolele 4 și următoarele. (articolul 1 paragraful 2). Inițial, scopul principal al Convenției era de a preveni exploatarea muncii în colonii, care erau în continuare numeroase în acea perioadă. Convenția nr. 105 din 25 iunie 1957, care a intrat în vigoare la 17 ianuarie 1959, a completat Convenția nr. 29, prescriind „abolirea imediată și completă a muncii forțate sau obligatorii” în anumite cazuri enumerate.

Sub rezerva articolului 4 paragraful 3, Convenția europeană, din partea sa, impune o interdicție generală și absolută asupra muncii forțate sau obligatorii.

Cu toate acestea, Curtea va lua în considerație Convențiile ILO mai sus menționate – care au un caracter obligatoriu pentru aproape toate Statele membre ale Consiliului Europei, inclusiv Belgia – și în special Convenția nr. 29. De fapt, există o analogie frapantă, care nu este accidentală, între paragraful 3 al articolului 4 din Convenția europeană și paragraful 2 al articolului 2 din Convenția nr. 29. Paragraful 1 al aceluși articol prevede că „pentru scopurile” ultimii Convenții, expresia „muncă forțată sau obligatorie” semnifică „toate felurile de muncă sau servicii solicitate unei persoane sub pericolul de pedeapsă și pentru îndeplinirea cărora persoana în cauză s-a oferit în mod voluntar”. Această definiție poate constitui un punct de plecare în interpretarea articolului 4 din Convenția europeană. Oricum, este important să se țină cont de caracteristicile speciale ale Convenției sau de faptul că ea este un instrument viu care trebuie citit în „lumina noțiunilor care prevalează la moment în Statele democratice” (a se vedea, printre altele, hotărârea din 6 noiembrie 1980 în cazul Guzzardi, seria A nr. 39, p. 34, paragraful 95).

33. Un punct comun între persoanele care s-au prezentat în fața Curții era că serviciile furnizate de către dl Van der Mussele dlui Ebrima au constituit „muncă” în scopurile articolului 4 paragraful 2. Este adevărat că cuvântul englez „muncă” este frecvent utilizat în sensul restrâns de lucru manual, dar de asemenea acceptă și o semnificație mai largă a cuvântului francez „travail” , acesta din urmă fiind sensul care trebuie adoptat în prezentul context. Curtea constată confirmarea acestui fapt în definiția inclusă în articolul 2 paragraful 1 din Convenția nr. 29 („toate felurile de muncă sau servicii”, în articolul 4 paragraful 3 (d) din Convenția europeană (orice muncă sau serviciu”) și în denumirea Organizației Internaționale de muncă, al cărei activități nu sânt în nici un fel limitate la sfera muncii manuale.

34. Rămâne a se stabili dacă munca efectuată a fost „forțată sau obligatorie”. Primul adjectiv evocă ideea de constrângere mintală sau fizică, un factor care cu certitudine lipsea în prezentul caz. Cât privește cel de-al doilea adjectiv, el nu se poate referi numai la orice formă de constrângere sau obligare legală. Spre exemplu, lucrul care trebuie îndeplinit în conformitate cu un contract negociat în mod liber nu poate fi considerat a se încadra în domeniul de aplicare al articolului 4, pentru simplul motiv că una din părțile contractante s-a angajat să execute acest lucru și va fi supusă unor sancțiuni în cazul în care nu-și onorează promisiunea. Cu privire la acest punct, minoritatea Comisiei a acceptat opinia majorității. Ceea ce este valabil în speță este lucrul „impus...sub pericolul penalizării” și, de asemenea, executat împotriva dorinței persoanei vizate, adică lucrul pentru care el „nu s-a oferit în mod voluntar”.

35. Definiția furnizată de articolul 2 paragraful 1 din Convenția ILO nr. 29 determină Curtea să examineze în primul rând dacă a existat în circumstanțele cazului în litigiu „pericolul unei penalizări”.

Dacă dl Van der Mussele a refuzat să-l apere pe dl Ebrima, fără a avea motive solide, refuzul lui nu ar fi fost penalizat cu o sancțiune de caracter penal. Pe de altă parte, el ar fi fost expus riscului de a fi radiat de pe lista stagiatorilor de către Consiliul Ordinului sau de a fi respinsă cererea lui de a fi admis pe lista avocaților (a se vedea paragraful 19 de mai sus); aceste prospecte sând suficient de descurajătoare pentru a constitui „pericolul unei penalizări”, ținând cont de utilizarea adjectivului „oricare” în definiție și de standardele adoptate de ILO în materie („Abolirea Muncii Forțate”: Studiu general realizat de Comitetul exerților cu privire la aplicarea convențiilor și recomandărilor, 1979, paragraful 21).

36. În continuare, trebuie de stabilit dacă reclamantul „s-a oferit în mod voluntar” să execute lucrul în discuție.

Conform opiniei majorității Comisiei, reclamantul a aprobat în prealabil situația reclamată, respectiv, este „nedrept” din partea lui să obiecteze ulterior împotriva ei. La începutul carierei sale, viitorul avocat trebuie să facă „un fel de evaluare în perspectivă” : el trebuie să evalueze voturile pro și contra, stabilind „avantajele” profesiei în raport cu „neajunsurile” pe care le comportă. În prezentul caz, neajunsurile puteau fi „perfect prevăzute” de către viitorul avocat, din moment ce el era conștient de existența sau de anvergura obligațiilor pe care ar fi trebuit să le onoreze în ceea ce privește apărarea clienților gratis, obligațiuni care erau „limitate” atât cantitativ (aproape paisprezece cazuri în fiecare an) cât și în timp (pe parcursul perioadei de stagiere). De asemenea, el era conștient și de avantajele corespunzătoare: libertatea de care s-ar bucura în exercitarea funcțiilor și posibilitatea de a se familiariza cu viața instanțelor de judecată și de a „stabili relații cu clientela plătitoare”. Lipsa unei din caracteristicile distincte a muncii obligatorii a fost suficientă pentru a stabili că în speță nu a avut loc o încălcare a articolului 4 paragraful 2.

Acest argument, susținut de către guvern, reflectă în mod just un aspect al situației; cu toate acestea, Curtea nu-i poate atribui o pondere decisivă. Dl Van der Musselle în mod cert a ales să îmbrățișeze profesia de avocat, care este o profesie liberală în Belgia, apreciind că conform statutul conferit el va fi obligat, în conformitate cu o tradiție de lungă durată, să acorde ocazional serviciile sale în mod gratis, fără a beneficia de rambursarea cheltuielilor suportate. Oricum, el trebuia să accepte această exigență pentru a deveni avocat și consimțământul lui era determinat de condițiile acceptabile de exercitarea a profesiei la epoca relevantă. De asemenea, trebuie să se țină cont de faptul că reclamantul a acceptat un statut de natură generală.

Prin urmare, consimțământul anterior al reclamantului nu autorizează concluzia că obligațiunile impuse asupra lui cu privire la acordarea asistenței juridice nu a constituit o muncă obligatorie pentru scopurile articolului 4 paragraful 2 din Convenție. Trebuie să se țină cont în mod necesar și de alți factori.

37. Pe baza jurisprudenței sale care datează 1963 (decizia de admisibilitate privind cererea nr. 1468/62, Iversen c. Norvegiei, Yearbook of the Convention, vol. 6, paginile 327-329), reafirmată ulterior, Comisia și-a exprimat opinia că pentru a stabili dacă munca este forțată sau obligatorie, în scopurile articolului 4 paragraful 2 din Convenția europeană, trebuie satisfăcute două condiții cumulative: munca trebuie nu numai să fie efectuată de către o persoană împotriva dorinței sale, dar atât obligațiunea de a o executa trebuie să aibă un caracter „injustă” sau „opresiv” sau executarea ei trebuie să constituie „o nedreptate evitabilă”, cu alte cuvinte să fie „inutil de dureros” sau „oarecum deranjant”. După ce a examinat problema „ca o subordonare a dreptului”, Comisia a conchis în majoritate că cea de-a doua condiție nu a fost satisfăcută mai mult decât prima.

Curtea a observat că cel de-al doilea criteriu aplicat nu este enunțat în articolul 2 paragraful 1 din Convenția ILO nr. 29. Mai curând acest criteriu rezultă din articolul 4 și următoarele articole ale acestei Convenții, care nu vizează noțiunea de muncă forțată sau obligatorie dar stabilesc exigențele care trebuie satisfăcute pentru a pretinde muncă forțată sau obligatorie pe parcursul perioadei de tranziție prevăzută de articolul 1 paragraful 2 (a se vedea „ILO- internal minute-ianuarie 1966”, paragraful 2).

Indiferent de aceasta, Curtea preferă să adopte o abordare diferită. Stabilind că a existat un risc comparabil cu „pericolul unei penalizări” (a se vedea paragraful 34 de mai sus) și ulterior, că o pondere relativă trebuie atribuită argumentului privind „consimțământul prealabil” al reclamantului (a se vedea paragraful 36 de mai sus), Curtea va examina toate circumstanțele cauzei în lumina obiectivelor fundamentale ale articolului 4 din Convenția europeană cu scopul de a determina dacă serviciile solicitate dlui Van der Musselle cad sub rezerva interdicției muncii obligatorii. Aceasta ar putea fi adevărat în cazul unui serviciu solicitat pentru a obține acces la o profesie dată, dacă serviciul a impus o povară care a fost atât de excisivă sau disproporționată în raport cu avantajele comportate de viitorul exercițiu al acestei profesii, că serviciul nu putea fi tratat ca fiind acceptat anterior în mod voluntar. Aceasta s-ar putea aplica spre exemplu și în cazul serviciu care nu are nici o legătură cu profesia în litigiu.

38. Structura articolului 4 este informativă cu privire la acest punct. Paragraful 3 nu autorizează „limitarea” exercițiului dreptului garantat de paragraful 2, dar „delimitează” conținutul acestui drept, dat fiind că el este parte componentă a paragrafului 2 și indică ceea ce se exprimă „muncă forțată și obligatorie” nu trebuie să includă”. Astfel, paragraful 3 contribuie la interpretarea paragrafului 2.

Cele patru sub paragrafe ale paragrafului 3, indiferent de caracterul lor divers, sânt motivate/sprijinite/justificate de ideile fundamentale de interes general, solidaritate socială și

ordinea normală și tradițională a lucrurilor. Ultimul subparagraf, și anume sub-paragraful (d) care exclude din noțiunea de „orice muncă sau serviciu care face parte din obligațiunile civile normale” munca forțată sau obligatorie, are a semnificație specială în contextul cazului în litigiu.

39. Examinează în lumina considerațiilor precedente, circumstanțele reclamate pot fi caracterizate prin câteva aspecte, fiecare furnizând un standard de evaluare.

Serviciile care trebuiau acordate se încadrau în domeniul activităților normale desfășurate de un avocat; ele nu erau diferite de lucrul tradițional al membrilor Baroului nici prin natura lor și nici prin restricțiile libertății în tratarea dosarului.

În al doilea rând, un factor compensator a fost depistat în avantajele aderente profesiei, inclusiv dreptul exclusiv de audiere și de reprezentare de care beneficiază avocații în Belgia de rând cu alte țări (a se vedea paragraful 16); excepțiile invocate de către reclamant (ibid) nu privează regula de substanță.

Suplimentar, serviciile în litigiu au contribuit la instruirea profesională a reclamantului în egală măsură cu cazurile de care trebuia să se ocupe la solicitarea clienților săi plătitori sau ale conducătorului stagiului. Ei i-a acordat posibilitatea de a-și îmbogăți experiența și de a-și spori reputația. În acest sens, interesul general care figura în prim plan s-a dublat de un interes personal.

Mai mult decât atât, obligațiunea împotriva căreia a obiectat dl Van der Mussele a constituit o modalitate de asigurare dlui Ebrima a posibilității de a beneficia de prevederile articolului 6 paragraful 3 din Convenție. În această măsură, ea s-a bazat pe concepția de solidaritate socială și nu poate fi considerată nerezonabilă. În plus, aceasta obligațiune se încadra într-un domeniu similar cu cel al „obligațiilor civice normale” menționate în articolul 4 paragraful 3. În cazul în litigiu, Curtea nu trebuie să se pronunțe cu privire la exactitatea argumentului prezentat de minoritatea Comisiei în scopul ca repartizarea aproape sistematică a cazurilor pro-Deo avocaților stagiari riscă să nu fie în deplin acord cu necesitatea de a asigura asistență juridică efectivă părții litigante cu resurse limitate (a se vedea hotărârea din 13 mai 1980 în cazul Artico, seria A nr. 37, p. 15-16, paragraful 33).

În final, responsabilitatea impusă reclamantului nu a fost disproporționată. Potrivit propriilor mărturii, pentru apărarea dlui Ebrima sa-u consumat numai șaptesprezece sau optsprezece ore din timpul lui de lucru (a se vedea paragraful 13). Chiar și în combinație cu alte cazuri în care el a fost desemnat să îndeplinească funcțiile de avocat în timpul stagiului –aproximativ cincizeci de cazuri pe parcursul a trei ani, reprezentând, după cum a afirmat reclamantul, în total aproape șapte sute și cincizeci de ore (a se vedea paragraful 13)-, este evident că rămânea suficient timp pentru executarea lucrului pentru care el era remunerat (aproximativ două sute de cazuri).

40. De fapt, reclamantul nu a contestat principiul, ca atare, a obligațiunii în litigiu; plângerea lui s-a limitat la două aspecte ale manierei în care obligațiunea a fost executată, și anume absența onorariilor și în special refuzul de a-i fi rambursate cheltuielile suportate (a se vedea paragrafele 12, 20 și 24). El a considerat nedrept – minoritatea Comisiei s-a alăturat acestei opinii- de a încredința avocaților stagiari apărarea gratuită a cetățenilor vulnerabili, care însăși dispun de resurse financiare limitate și de a-i obliga să suporte costul serviciului public instituit prin lege. El a subliniat faptul că pe parcursul a mai multor ani președinții succesivi ai Ordinului avocaților în Belgia au considerat inadmisibilă existența unei astfel de situație.

Din partea sa, guvernul a recunoscut că practica reclamată s-a inspirat de „tutelă exagerată” care în momentul de față era „demodată”. El a afirmat că atitudinea tradițională a unei profesii neîncrezătoare în independența sa a fost justificată de faptul că Belgia a întârziat în efortul, prin legea din 9 aprilie 1980 (a se vedea paragraful 21) de a ajusta standardele în vigoare în domeniul în cauză la nivelul altor State, în special a celor europene”: până nu demult, a declarat guvernul, Baroul a examinat cu „neîncredere” posibilitatea remunerării de către stat a avocaților stagiați, ideea de a stabili o scară oficială a tarifelor onorariilor a provocat o atitudine ostilă din partea membrilor baroului.

Comisia, de asemenea, a evidențiat ca fiind regretabilă o situație juridică care în opinia ei, deși compatibilă cu articolul 4, nu mai satisface „exigențele vieții moderne”. Subliniind faptul că, remunerarea avocaților stagiați nu ar prejudicia instruirea lor profesională, Comisia și-a exprimat dorința ca legea din 9 aprilie 1980 să fie implementată prompt și eficient.

Curtea nu a omis acest aspect al problemei. Din moment ce munca remunerată poate fi de asemenea calificată ca muncă forțată sau obligatorie, lipsa remunerării și a rambursării cheltuielilor constituie un factor relevant la examinarea caracterului proporțional sau normal al situației. În această ordine, este demn de atenție faptul că legile respective în vigoare în multe state Contractante au evoluat sau sânt în proces de evoluție, deși în diferite măsuri, spre renumerarea avocaților sau a avocaților stagiați pentru apărarea părților litigante cu resurse limitate din fondurile publice. Legea belgiană din 9 aprilie 1980 este un exemplu a acestei evoluții; această lege, odată fiind implementată, trebui să producă o ameliorare semnificativă, fără a amenința independența Baroului.

La epoca faptelor, situația reclamată în mod indiscutabil a adus unele prejudicii dlui Van der Mussele din cauza lipsei remunerării sau a rambursării cheltuielilor, dar aceste prejudicii au fost însoțite de avantaje (a se vedea paragraful 39) și nu au fost dovedite a fi excesive: Reclamantului nu i-a fost impusă o responsabilitate disproporționată (ibid.) și suma cheltuielilor cauzate de cazurile în litigiu era relativ mică (a se vedea paragraful 12).

Curtea reamintește că dl Van der Mussele a îmbrățișat în mod voluntar profesia de avocat, fiind deplin conștient de practica în litigiu. Astfel, un dezechilibru considerabil și nerezonabil între scopul urmărit- admiterea în barou –și obligațiunile asumate pentru a realiza scopul urmărit ar fi capabil să justifice concluzia că serviciile solicitate dlui Van der Mussele cu titlu de asistență juridică aveau un caracter obligatoriu indiferent de consimțământul lui. Un astfel de echilibru nu a fost depistat în baza probelor prezentate în fața Curții, în pofida lipsei remunerării și rambursării cheltuielilor, care nici pe departe nu sânt satisfăcătoare.

În plus, luând în considerație standardele în continuare acceptate în mod general în Belgia și în alte societăți democratice, prin urmare nu exista muncă obligatorie în sensul articolului 4 paragraful 2 din Convenție.

41. Ținând seama de această concluzie, Curtea nu trebuie să stabilească dacă activitatea în șitigiu a fost justificată conform articolului 4 paragraful 3 și, în special, dacă noțiunea de „obligațiuni civice normale” se extinde asupra obligațiunilor impuse unei categorii speciale de cetățeni datorită poziției pe care o ocupă, sau funcțiilor pe care sânt obligați să le exercite în comunitate.

IV. CU PRIVIRE LA PRETINSA ÎNCĂLCARE A ARTICOLULUI 14 DIN CONVENȚIE, ÎN COMBINAȚIE CU ARTICOLUL 4

42. Reclamantul, de asemenea, a invocat articolul 14 în combinație cu articolul 4. Articolul 14 prevede după cum urmează:

„Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație.”

43. Articolul 14 completează alte prevederi fundamentale ale Convenției și a Protocolelor. El poate fi aplicat într-o manieră autonomă deoarece încălcarea articolului 14 nu presupune încălcarea celorlalte prevederi. Pe de altă parte, el nu există în mod independent din moment ce are efect numai în raport cu „exercitarea drepturilor și libertăților” garantate de alte prevederi fundamentale (a se vedea, printre altele, hotărârea din 13 iunie 1979 în cazul *Marckx*, Seria A nr. 31, p. 15-16, paragraful 31). După cum a constatat Curtea că nu a existat muncă forțată sau obligatorie în sensul articolului 4, apare întrebarea dacă faptele în litigiu nu se încadrează în domeniul de aplicare a acestui articol și, respectiv, a articolului 14. Oricum, o astfel de justificare va fi satisfăcută de o obiecție majoră. Criteriul care servește pentru delimitarea conceptului de muncă obligatorie include și noțiunea de stare normală a lucrurilor (a se vedea paragraful 18). Lucrul sau muncă normală poate fi de fapt executată în mod anormal dacă alegerea grupurilor sau a indivizilor obligați să-l îndeplinească este guvernată de factori cu caracter discriminatoriu, ceea ce de fapt a avut loc în speță.

În consecință, acesta nu este un caz la care articolul 14 nu trebuie de aplicat. Mai mult decât atât, Guvernul nu a contestat acest fapt.

44. În memoriul din 27 octombrie 1980 depus/prezentat în fața Comisiei, dl Van der Mussele a declarat că el nu se plângea de discriminare între avocații stagiari și avocații înscriși pe listă. El nu și-a schimbat atitudinea în fața Curții și Curtea nu vede nici un motiv pentru a examina litigiul din oficiu.

45. Pe de altă parte, potrivit afirmațiilor reclamantului, avocații belgieni sânt supuși, în ceea ce privește domeniul examinat, unui tratament mai puțin favorabil decât cel de care beneficiază membrii unei serii de alte profesii. În cazurile de acordare a asistenței juridice, Statul acordă remunerare judecătorilor și grefierilor, remunerează interpreții (articolul 184 bis din codul de procedură penală și articolul 691 din codul judiciar) și, „în loc de persoană asistată legal”, înaintează „cheltuielile de transport și de ședere a magistraților, funcționarilor publici sau ai ministerilor, costurile și onorariile experților, taxele martorilor, plăți în avans și o pătrime din salariu judecătorilor precum și plăți în avans funcționarilor publici sau ai ministerilor” (articolul 692 din codul judiciar și paragraful 23 de mai sus). Medicii, chirurgii veterinari, farmaciștii și medii stomatologi, din partea lor, nu sânt obligați să acorde serviciile persoanelor cu resurse limitate gratuit. Potrivit reclamantului, toate aceste sânt exemple de inegalitate arbitrară, fiind lipsite de orice „justificare obiectivă și rezonabilă” (a se vedea hotărârea din 23 iulie 1968 în cazul „*Belgian Linguistic*”, seria A nr. 6, p. 34, paragraful 10), prin urmare ele au contravenit prevederilor articolului 14 în combinație cu articolului 4. Minoritatea Comisiei a acceptat acest punct de vedere, cel puțin în mare măsură.

46. Articolul 14 protejează împotriva discriminării indivizii plasați în situații similare (a se vedea hotărârea în cazul *Marckx* anterior menționată, seria A nr. 31, p. 15, paragraful 32). Totuși între Barou și numeroase profesii enumerate de reclamant, inclusiv și profesiile judiciare și parajudiciare există diferențe fundamentale asupra cărora guvernul și majoritatea Comisiei au atras atenția, și anume diferențele ce țin de statutul legal, condițiile de admitere în barou, natura funcțiilor implicate, maniera exercitării acestor funcții, etc. Elementele prezentate în fața Curții nu demonstrează vre-o asemănare între situațiile disperate în litigiu: fiecare este caracterizată de un ansamblu de drepturi și obligațiuni de la care în mod natural nu poate fi izolat un aspect special.

Pe baza plângerilor reclamantului, Curtea, respectiv, nu constată nici o încălcare a articolului 14 în combinație cu articolul 4.

IV. CU PRIVIRE LA PRETINSA ÎNCĂLCARE A ARTICOLULUI 1 AL PROTOCOLULUI NR.1

V.

47. În final, dl Van der Mussele a invocat articolul 1 al protocolului nr. 1 care prevede:

„ Orice persoană fizică sau juridică are dreptul la respectarea bunurilor sale. Nimeni nu poate fi lipsit de proprietatea sa decât pentru o cauză de utilitate publică și în condițiile prevăzute de lege și de principiile generale ale dreptului internațional.

Dispozițiile precedente nu aduc atingere dreptului statelor de a adopta legile pe care le consideră necesare pentru a reglementa folosirea bunurilor conform interesului general sau pentru a asigura plata impozitelor ori a altor contribuții sau a amenzilor”

48. Argumentele lui nu rezistă unui examen în măsura în care ele vizează absența remunerării. Textul citat mai sus este limitat să consacreze dreptul fiecărei persoane la respectarea „bunurilor sale”; astfel el se aplică numai la bunurile existente (a se vedea mutatis mutandis, hotărârea în cazul *Marckx* menționată anterior, seria A nr. 31, p. 23, paragraful 50). Cu toate acestea, în speță, Biroul de consultații juridice și apărare al Baroului din Antwerp a decis la 18 decembrie 1979 că nu poate fi efectuată o evaluare a onorariilor, din cauza situației financiare delicate a dlui *Ebrima* (a se vedea paragraful 12). Prin urmare, conform concluziei unanim adoptate de către Comisie, nici o creanță în favoarea reclamantului nu a existat vre-o dată la acest capitol.

Respectiv, articolul 1 al protocolului nr. 1 nu poate fi aplicat la această rubrică, atât separat cât și în combinație cu articolul 14 din Convenție. Mai mult decât atât, dl Van der Mussele a invocat cel din urmă articol numai în combinație cu articolul 4.

49. Problema nu poate fi pusă în termeni similari pentru nerambursarea cheltuielilor, din moment ce dlui Van der Mussele i s-a cerut să plătească anumite sume din propriul buzunar în această legătură (a se vedea paragraful 12).

Oricum, aceasta nu este suficient pentru a justifica concluzia că articolul 1 al protocolului nr. 1 este aplicabil.

În multe cazuri, o datorie prevăzută de lege implică anumite cheltuieli pe care persoana obligată să o execute trebuie să le suporte. Dacă s-ar considera că impunerea unei astfel de datorii ar constitui o ingerință în dreptul la proprietate în sensul articolului 1 al protocolului nr. 1, acest articol ar fi interpretat în mod excesiv care ar depăși obiectul și scopul urmărit.

Curtea nu găsește nici un motiv disponibil să adopte o opinie diferită în speță.

Cheltuielile în litigiu au fost suportate de către dl Van der Mussele în procesul acordării asistenței clienților pro-Deo. Aceste cheltuieli erau relative mici și au rezultat din obligațiunea de a executa un serviciu compatibil cu articolul 4 din Convenție.

Articolul 1 al protocolului nr. 1, atât separat cât și în combinație cu articolul 14 din Convenție, prin urmare, nu este aplicabil cu această ocazie.

PENTRU ACESTE MOTIVE, CURTEA, ÎN UNANIMITATE

Hotărăște că nu a exista o încălcare a articolului 4 din Convenție, examinat separat sau în combinație cu articolul 14, sau a articolului 1 al protocolului nr. 1

Redactată în limbile engleză și franceză, textul francez fiind autentic, la Palatul Drepturilor Omului, Strasbourg, la 23 noiembrie 1983.

Semnat: Gérard WIARDA

Președinte

Semnat: Marc-André EISSEN

Grefier

În conformitate cu articolul 51 paragraful 2 din Convenție și articolul 50 paragraful 2 din Regulamentul Curții, opinia separată concurentă a dlui Thór Vilhjálmsson, la care s-a alăturat dna. Bindschedler-Robert și dl Matscher, este anexată la prezenta hotărâre.

Semnat cu inițiale: G.W.

Semnat cu inițiale: M.-A. E.

OPINIINA CONCURENTĂ A DLUI THÓR VILHJÁLMSOON, LA CARE S-AU ALĂTURAT DNA BINDSCHEDLER-ROBERT ȘI DL MATSCHER

În opinia mea, dl Van der Mussele se poate plânge de o îngerință de către autoritățile publice în exercițiul dreptului lui la proprietate, dar numai în raport cu nerambursarea cheltuielilor suportate. Cu această ocazie, este evident că el a fost forțat să suporte cheltuielile în litigiu ca rezultat a obligațiunii legale impuse lui de către Stat. În opinia mea, articolul 1 al protocolului nr. 1 este, prin urmare, aplicabil cu privire la acest capăt de plângere.

Cu toate acestea, eu nu constat nici o violare a dreptului la „respectarea bunurilor sale” așa cum este garantat de prima frază a primului paragraf. Există două motive pentru a adopta această concluzie. În primul rând, sumele în cauză, fără a merita descrierea de „ironic” atribuite de către guvern, nu erau excesive. În al doilea rând, reclamantul activa în calitate de avocat stagiar urmărând scopul de a fi admis în barou. El trebuia să fi cunoscut sistemul de stagiere înainte de a îmbrățișa această profesie. Din moment ce sistemul de stagiere conferea reclamantului în mod indiscutabil avantaje și disavantaje, în prezentul context el trebuie examinat în ansamblu. În opinia mea, dezavantajele nu au preponderat asupra avantajelor în așa măsură încât să se constateze o încălcare. Respectiv, am votat pentru neîncălcarea articolului 1 al protocolului nr. 1.